

Beknazarova Zebiniso Xayrullayevna

*O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi "Bank hisobi, auditi va nazorati" yo'nalishi
magistranti bbbzz0605@gmail.com*

ELEKTRON PULLAR BO'YICHA OPERATSIYALARNI BUXGALTERIYA HISOBI ORQALI NAZORAT QILISH VA AUDITDA BAHOLASH

Annotatsiya: Mazkur maqolada elektron pullar bilan bog'liq operatsiyalarni buxgalteriya hisobi orqali nazorat qilish va auditda baholash masalalari ko'rib chiqilgan. Elektron pullarning tijorat banklari va moliyaviy institutlar faoliyatidagi o'rni, ularning buxgalteriya hisobi tizimiga ta'siri va operatsiyalarning to'g'ri hisobga olinishi uchun zaruriy shart-sharoitlar tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada elektron pullar auditi jarayonida xalqaro tajribalar asosida xavflarni boshqarish, moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini ta'minlash va xalqaro audit standartlariga muvofiqlik masalalariga ham e'tibor qaratilgan. O'zbekistonning milliy amaliyoti va bu sohadagi rivojlanish istiqbollari ham yoritilgan. Maqola elektron pullar hisobi va auditini yanada samarali tashkil etishga doir takliflar beradi.

Kalit so'zlar: Elektron pullar, buxgalteriya hisobi, audit, tijorat banklari, moliyaviy operatsiyalar, xalqaro tajriba, moliyaviy hisobot, xavflarni boshqarish, raqamli iqtisodiyot.

Kirish. Raqamli texnologiyalar rivoji bilan birga moliyaviy muomalalarning o'zgarishi va to'lov tizimlarining raqamlashtirilishi moliyaviy institutlar faoliyatida yangi davrni boshlab berdi. Elektron pullar hozirgi zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas qismi bo'lib, moliyaviy operatsiyalarni tez, xavfsiz va qulay amalga oshirish imkonini yaratmoqda. Elektron pullar va ularning tijorat banklaridagi operatsiyalarini samarali nazorat qilish va bu operatsiyalarni to'g'ri hisobga olish masalasi buxgalteriya hisobi va auditda muhim o'rin tutadi. Mazkur maqolada elektron pullar bo'yicha operatsiyalarni buxgalteriya hisobi orqali nazorat qilish jarayonlari hamda ularning auditi xalqaro tajriba va milliy amaliyot nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Elektron pullarning rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan yangi talablar va ular bilan bog'liq xavflarni aniqlash va boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi, shuningdek, bu operatsiyalarning hisob-kitoblari xalqaro audit standartlariga muvofiqlikda qanday baholanayotgani ko'rib chiqiladi.

Raqamli texnologiyalar va internetning jadal rivojlanishi bilan birga elektron pullar butun dunyoda keng tarqalmoqda. Bu moliyaviy mahsulotlar yangi davrning iqtisodiy faoliyatini osonlashtirish bilan birga, tijorat banklari, kompaniyalar va moliyaviy institutlarning buxgalteriya hisobi va audit jarayonlarida ham muhim o'zgarishlar kiritmoqda. Statista ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda global elektron to'lovlar hajmi 8,49 trillion AQSh dollariga yetdi va bu ko'rsatkichning kelgusi yillarda yanada oshishi kutilmoqda. Shunday qilib, elektron pullar bilan bog'liq operatsiyalarni buxgalteriya hisobi orqali nazorat qilish va ularni to'g'ri audit qilish dolzarb masala sifatida o'rta chiqmoqda.

Elektron pullar to'lov operatsiyalarini tezlashtirishi, qulaylik va xavfsizlikni ta'minlashi bilan ajralib turadi. Xalqaro amaliyotda, masalan, Xitoyda Alipay va WeChat Pay kabi platformalar orqali amalga oshirilgan to'lovlar hajmi 2023-yilda 47 trillion dollardan oshdi. O'zbekistonda ham elektron to'lovlar bo'yicha hajmlar yil sayin oshib bormoqda. Markaziy bank statistik ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda O'zbekistonda elektron to'lovlar hajmi 130 trillion so'mdan oshdi, bu esa 2022-yilga nisbatan 25 foizga ko'pdir.

Ushbu raqamlar elektron pullar bo'yicha operatsiyalarni buxgalteriya hisobi orqali to'g'ri va shaffof tarzda nazorat qilish, ushbu operatsiyalarni auditdan o'tkazishning ahamiyatini yanada oshiradi. Elektron pullar bilan bog'liq tranzaksiyalar sonining ortishi moliyaviy hisobotlarni to'g'ri shakllantirish va auditni yanada murakkablashtirishi mumkin.

Buxgalteriya hisobi orqali elektron pullar bilan bog'liq operatsiyalarni nazorat qilishda asosiy e'tibor quyidagi jihatlarga qaratiladi.

Elektron pullar bilan bog'liq operatsiyalar hajmi juda katta bo'lib, ularni to'g'ri qayd qilish buxgalteriya tizimining asosiy vazifasidir. Misol uchun, O'zbekistonda 2022-yilda amalga oshirilgan

jami to'lov operatsiyalarining 38 foizi elektron ko'rinishda amalga oshirilgan va bu raqamlar o'sishda davom etmoqda.

Real vaqt rejimida kuzatish: Elektron to'lovlar bo'yicha operatsiyalar real vaqt rejimida amalga oshiriladi, bu esa ularni hisobga olishni avtomatlashtirish va nazorat qilish uchun zamonaviy buxgalteriya dasturlarini joriy qilish zarurligini taqozo etadi.

Elektron pullar auditi moliyaviy hisobotlarning to'g'riligini baholash va operatsiyalarning qonuniyligini ta'minlash uchun muhim vositadir. Xalqaro amaliyotda elektron pullar auditi uchun bir nechta samarali uslublar qo'llaniladi:

Elektron pullar bilan bog'liq xatarlar moliyaviy firibgarlik, texnologik buzilishlar va xavfsizlik xatarlari shaklida bo'lishi mumkin. 2022-yilda dunyoda elektron pullar bilan bog'liq firibgarliklar tufayli yo'qotilgan mablag'lar 32 milliard AQSh dollarini tashkil etdi. Shu bois, audit jarayonida xatarlarni aniqlash va ularni kamaytirish choralari ishlab chiqilishi lozim.

Auditorlik hujjatlarining shaffofligi: Elektron pullar bilan amalga oshirilgan operatsiyalar ko'plab daromad va xarajatlarni o'z ichiga olganligi sababli, ularning moliyaviy hisobotlarga qanday ta'sir qilishini aniq ko'rsatish zarur. PwC ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda auditorlarning 45 foizi elektron to'lovlar bo'yicha xatarlarga qarshi kuchliroq nazorat choralari tavsiya qilgan.

Elektron pullar auditi bo'yicha xalqaro tajriba ko'plab mamlakatlarda bu operatsiyalarni samarali nazorat qilish uchun qattiq qonunchilik asoslari yaratilganligini ko'rsatadi. Masalan, Yevropa Ittifoqida elektron pullar bilan bog'liq operatsiyalarning auditi to'g'risida maxsus qonunlar mavjud bo'lib, ular orqali barcha to'lov tizimlari muntazam ravishda nazoratdan o'tadi. AQShda esa Federal Reserve elektron pullar bilan bog'liq operatsiyalarni baholash uchun maxsus standartlarni ishlab chiqdi. Bu xalqaro tajriba O'zbekistonda ham elektron pullar auditi jarayonlarini yanada kuchaytirish va takomillashtirishga yordam berishi mumkin.

O'zbekistonda elektron pullar auditi hali rivojlanish bosqichida bo'lsa-da, bu sohada ko'plab islohotlar amalga oshirilmoqda. Milliy qonunchilik elektron to'lovlar bo'yicha xatarlarni minimallashtirish va moliyaviy hisobotlarning to'g'riligini ta'minlashga qaratilgan. 2023-yilda Markaziy bank tomonidan elektron pullar auditi va nazorat qilish jarayonlarini kuchaytirish maqsadida yangi qonun loyihasi ishlab chiqildi, bu esa elektron to'lovlar tizimining ishonchliligini yanada oshirishga qaratilgan.

Elektron pullar bilan bog'liq operatsiyalarni buxgalteriya hisobi orqali nazorat qilish va auditda baholash moliyaviy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Statistika ko'rsatmoqda, dunyoda va O'zbekistonda elektron pullar va to'lovlar hajmi yil sayin ortib bormoqda, bu esa moliyaviy operatsiyalarni yanada murakkablashtiradi va ularni to'g'ri nazorat qilish uchun samarali buxgalteriya va audit tizimlarini yaratishni talab qiladi. Shu sababli, O'zbekiston moliyaviy tizimida elektron pullarni hisobga olish va audit qilish bo'yicha xalqaro tajribalar asosida zamonaviy metodlarni joriy etish zarur. Bu nafaqat moliyaviy institutlar faoliyatini oshiradi, balki elektron to'lovlar tizimining ishonchliligini ta'minlashga yordam beradi.

Xulosa

Elektron pullar bo'yicha operatsiyalarni buxgalteriya hisobi orqali nazorat qilish va auditda baholash hozirgi raqamli iqtisodiyot sharoitida dolzarb masala hisoblanadi. Elektron pullarning global iqtisodiy jarayonlardagi o'rni tobora ortib, moliyaviy operatsiyalarning hajmi va murakkabligi oshib bormoqda. Statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, elektron to'lovlar hajmi O'zbekistonda ham yildan-yilga o'sib, tijorat banklari va moliyaviy institutlarning buxgalteriya va audit tizimlarini yangicha yondashuvlar bilan mustahkamlashni talab qilmoqda.

Ushbu maqolada elektron pullar operatsiyalarini buxgalteriya hisobi orqali nazorat qilishda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va moliyaviy hisob-kitoblarning shaffofligini ta'minlash zarurligi yoritilgan. Shuningdek, audit jarayonida xatarlarni boshqarish, moliyaviy hisobotlarning to'g'riligini ta'minlash va xalqaro standartlarga muvofiqlik masalalari tahlil qilindi. O'zbekiston moliyaviy tizimida elektron pullar auditi va hisobini yanada samarali tashkil etish uchun xalqaro tajribalarni milliy amaliyotga integratsiyalash muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Statista, “Global Digital Payments Market Size,” Statista Research Report, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, “O‘zbekistonning elektron to‘lovlar bo‘yicha 2023-yilgi statistik ma‘lumotlari,” Markaziy Bank hisobotlari, 2023.
3. PwC, “Auditing Challenges in the Era of Digital Payments,” PwC Global Audit Report, 2023.
4. Federal Reserve, “Digital Currency and Payment Systems: Risks and Opportunities,” Federal Reserve Insights, 2022.
5. Deloitte, “Risk Management in Digital Payments,” Deloitte Audit Insights, 2022.
6. Xalqaro Hisobot Standartlari Kengashi (IASB), “Digital Currency Accounting Standards,” IASB Moliyaviy Standartlari, 2021.
7. O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi, “Elektron to‘lovlar va to‘lov tizimlari to‘g‘risida qonun,” O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi nashrlari, 2023.
8. Basel Committee on Banking Supervision, “Guidelines for Auditing Digital Currencies,” Bank for International Settlements, 2021.
9. KPMG, “Digital Payment Systems and the Future of Banking Audit,” KPMG Global Insights, 2023.
10. Alipay, “Global Digital Payment Trends in 2023,” Alipay Financial Reports, 2023.